

DAVLAT XARIDI TIZIMINI MUAMMOLAR VA YECHIMLAR (FARG‘ONA VILOYATI MISOLIDA)

Ilmiy rahbar

Asatullaev X.S.

TMI kafedra mudir i.f.d., prof

Ergashev Omadjon Abdurahmonovich

*70411302 - Biznesni boshqarish (Master of Business Administration-MBA) Moliya va
moliyaviy texnologiyalar (22-16-guruh)*

*Farg‘ona viloyati Yozyovon tumani Kambag‘allikni qisqartirish va bandlikka
ko‘maklashish bo‘limi boshlig‘i o‘rinbosari*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada davlat xaridlari sohasidagi zamonaviy muammolar, shuningdek ularni hal qilish usullari tahlil qilinadi. Asosiy e‘tibor shartnoma tizimini modernizatsiya qilish va takomillashtirishga, shuningdek, davlat xaridlari bozorida raqobat xavfiga qaratilgan. Ushbu mavzuni hozirgi bosqichda ko‘rib chiqishning dolzarbligi davlat xaridlari sohasidagi korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha qat‘iy choralarni qo‘llash zarurligida namoyon bo‘ldi, xaridlar sohasida davlat moliyaviy nazoratini amalga oshirishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar tufayli qonunchilikni takomillashtirish zarurati asoslandi. Maqolada xaridlarni tashkil etishning murakkabligi ko‘rib chiqiladi, ularni optimallashtirish usullari aniqlanadi. Yetkazib beruvchini shartnoma tizimining barcha nozik tomonlarini tushunish uchun ko‘plab Qonunchilik va me‘yoriy — huquqiy hujjatlarni tahlil qilish va o‘rganish kerak. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, davlat xaridlari sohasidagi muammolarni minimallashtirish uchun nazorat qiluvchi va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning o‘zaro ta‘sirini oshirish va qonunchilikni takomillashtirish zarur.*

Kalit so‘zlar: *davlat xaridlari, raqobat, shartnoma tizimi, nazorat qiluvchi organlar, byudjet, muammolar.*

Yurtimizda davlat xaridlarini samarali amalga oshirish masalasi har jihatdan muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida davlat buyurtmachilarining xaridlar hajmi kengayib, bu bevosita byudjet mablag‘lari va davlat ulushi bor korporativ tuzilmalarning moliyaviy resurslaridan oqilona foydalanish mas‘uliyatini yuzaga keltirmoqda.

Hozirgi vaqtda davlat ehtiyojlarini qondirishga yordam beradigan davlat xaridlariga ko‘proq e‘tibor qaratilmoqda. Iqtisodiyotni saqlab qolish uchun davlat moliyaviy inqiroz va sanksiyalar davrida mahalliy tashkilotlar uchun buyurtmalar sonini ko‘paytirishga harakat qilmoqda. Asosiy vazifa-moliyaviy mablag‘larni sarflash, ulardan maksimal foyda olish zarurati.

Davlat ehtiyojlarini aniqlash, buyurtmalarni yaratish va joylashtirish, davlat shartnomalarini tuzish, tovarlarni etkazib berish bo‘yicha shartnoma majburiyatlarini bajarish, ishlarni bajarish va davlat ehtiyojlari uchun xizmatlar ko‘rsatish — bu turli xil elementlarning

barchasi davlat xaridlarini tashkil etish va amalga oshirishning murakkab tuzilmasidir. Rossiyada xaridlarni tashkil qilishning eng keng tarqalgan usullaridan biri bu bitta etkazib beruvchidan sotib olish, Internet — kim oshdi savdosi, shuningdek kotirovkalarni talab qilishdir. Natijada, hukumat raqobatni qo'llab-quvvatlashi kerak bo'lgan xizmat tovarlarining yarmini sotib oladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, xaridlarni davlat tomonidan tartibga solish sohasida uni iloji boricha samarali amalga oshirishga to'sqinlik qiladigan ko'plab muammolar mavjud...Eng aniq kamchiliklardan biri bu davlat va munitsipal moliyaviy nazoratni amalga oshiruvchi organlar tuzilmasining noqulayligi va ularning vazifalari, javobgarligi va boshqalarni etarlicha aniq tartibga solmaslikdir. Ushbu organlarning faoliyati ham kam muvofiqlashtiriladi, bu ularning vakolatlarini takrorlanishiga olib keladi va byudjet mablag'larini sarflashda qoidabuzarliklarning ko'payishiga olib kelishi mumkin. Ushbu muammo yana bir muhim kamchilikni keltirib chiqaradi — xaridlar sohasida moliyaviy nazoratning ortiqcha va samarasizligi.

Davlat shartnomasini tuzish va tuzishda xarid etkazib beruvchini aniqlashdan boshlanadi va majburiyatlarni bajarish bilan tugaydi. Shunday qilib, etkazib berishning huquqiy asoslarini tahlil qilish qiziqish uyg'otadi. Amaldagi normalar davlat buyurtmalarini joylashtirish bilan bog'liq qonun hujjatlari "buyurtmachilar", "tender ishtirokchilari va kotirovka so'rovlari" va "buyurtmalarni joylashtirish sohasidagi nazorat organlari" tomonidan noaniq talqin qilinadi.

Davlat xaridlari bozorida raqobatning muhim tahdidi xarid ishtirokchilarining o'zaro yoki sotib olish tashkilotchilari bilan kelishuvidir. Savdolarida bunday kelishuvning xavfi kelishuvda ishtirok etmaydigan firmalar tomonidan tashqi raqobatni bostirishdir; yangi firmalar bozoriga kirish uchun qo'shimcha to'siqlar yaratish; tovarlarni ishlab chiqarish va sotishni monopollashtirish, uning sifati va assortimentini pasaytirish. Shartnoma tizimini modernizatsiya qilish va takomillashtirish mavzusiga to'xtalib, shartnomaning to'g'ri bajarilishi uchun tomonlarning javobgarligiga e'tibor qaratish lozim. Vijdonsiz etkazib beruvchilar tomonidan "har qanday narxda" shartnoma olish uchun narxlarning pasayishi, qoida tariqasida, sifatsiz tovarlarni etkazib berish muddati va/yoki etkazib berishning buzilishiga olib keladi.

L.V.Andreyeva davlat xaridlarining huquqiy masalalarini o'rganishda "davlat ehtiyojlari" ni mustaqil ma'noga ega bo'lgan huquqiy tushuncha sifatida alohida ajratib ko'rsatdi. Bunda davlat va davlat buyurtmachilarining funktsiya va vakolatlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan davlat ehtiyojlarining tarkibiga tovar, ish va xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlar kiradi.

Qonunchilikka ko'ra tovarlarni yetkazib berish, ishlar bajarish va xizmat ko'rsatish bo'yicha buyurtmalar joylashtirish deganda, qonunga belgilangan tartibda, buyurtmachilar, vakolatli davlat organlarining mol yetkazib beruvchilar (ijrochilar, pudratchilar) ni tanlash bo'yicha va davlat ehtiyojlarini qondirish maqsadida ular tomonidan tovarlar yetkazib berish, ishlar bajarish va xizmatlar ko'rsatish bo'yicha davlat shartnomalarini tuzish harakatlari tushuniladi.

"Davlat ehtiyojlari" va "Davlat ehtiyojlari uchun buyurtma joylashtirish" tushunchalarining mohiyatini ko'rib chiqar ekanmiz, bunda "davlat ehtiyojlari" tushunchasi "davlat buyurtmasi" tushunchasiga nisbatan kengroq mazmunga ega degan xulosa kelimiz, chunki davlat buyurtmasi davlat ehtiyojlarining umumlashgan va rasmiylashtirilgan ko'rinishi

hisoblanadi. Bunda shuni ta'kidlab o'tish kerakki, bu terminlarning ham mazmuni, ham tarkibi jihatdan amaliyotda ishlatilishi bir xil.

Keng ma'noda, davlat buyurtmasi deganda, davlat boshqaruv organlarining tovar, ish, xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlari tushunilib, bu ehtiyojlar budjet va nobudjet fondlarining mablag'lari hisobidan, ya'ni budjet va nobudjet fondlariga jamg'arilgan soliq to'lovchilarning mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladi. Bu fikrni I.I.Smotrinskaya ham ilgari suradi va qo'shimcha ravishda bu ehtiyojlarning nimaga asoslanganligini va uni to'g'ri rasmiylashtirish kabi aspektlarga oydinlik kiritadi⁴.

Tor ma'noda, davlat buyurtmasi- bu aniq bir davlat organining ma'lum bir tovar, ish va xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlarining ro'yxatidir. V.Ye.Belov davlat xaridiga iqtisodiy kategoriya sifatida qarar ekan, unga davlatning u yoki bu tovarga bo'lgan konkretlashgan (miqdoriy va sifat ko'rsatkichlarni belgilagan holdagi) ehtiyoji, deb ta'rif beradi .

Ba'zi iqtisodchi-olimlar "davlat buyurtmasi" ning mohiyatini ochishda, jahon iqtisodiy nazariyasi va makroiqtisodiyotga tayanadi. Misol uchun, hisobidan xarid qilinadi. Ammo, bizning fikrimizcha, bu fikr haqiqatga mos kelmay o'z mohiyatini yo'qotdi, chunki buyurtmani joylashtirish nafaqat budjet mablag'lari hisobiga, balki moliyalashtirishning nobudjet manbalari hisobiga ham amalga oshiriladi hamda buyurtmani joylashtirishda davlat buyurtmachilari tarkibiga yuqoridagilar bilan birga barcha davlat tashkilotlari va boshqa budjet mablag'larini oluvchi va moliyalashtirishning nobudjet manbalari mablag'larini oluvchi tashkilotlar ham kiradi.

"Xarid" atamasi turli davlat organlari tomonidan xarid qilinadigan tovar, ish va xizmatlarni xarid qilishni tartibga soladigan xalqaro me'yoriy-huquqiy normalarda hamda tijorat sohasida buyurtmachining shartnoma asosida mahsulotni sotib olishi tushunchasi sifatida keng tarqalgan. Bunda RF Fuqarolik Kodeksiga binoan shartnoma deganda ikki yoki undan ortiq tomonlarning o'zaro kelishuvi (bu hujjat "shartnoma" deb rasmiylashtirilgani yoki yo'qligidan qat'iy nazar) tushuniladi.

Shunday qilib, fikrimizcha, davlat buyurtmasi - bu davlat ehtiyojlarini qondirish maqsadida amalga oshiriladigan murakkab va davomiy jarayon bo'lib, prognozlashtirish, rejalashtirish va shakllantirish, joylashtirish, amalga oshirish va nazorat kabi bosqichlardan iborat.

Prognozlashtirish - bu baholash jarayoni bo'lib, bunda "davlat ehtiyojlari" tushunchasi ostida bo'lgan davlatning u yoki bu ehtiyojlarini qondirish muhimligi, davlat buyurtmasining istiqboli va unga qilinadigan xarajatlar baholanadi. Baholash jarayoni ma'lum davrdagi bozor sharoitlarining o'zgarishi va bozor konyukturasini tahlil qilish hamda marketing tadqiqotlariga asoslanadi. Prognozlashtirish natijalari davlat buyurtmasini rejalashtirish va shakllantirish davomida hisobga olinadi.

Davlat buyurtmasini rejalashtirish va shakllantirish - ma'lum davr mobaynidagi davlat buyurtmachisining tovar, ish, xizmatlarga bo'lgan ehtiyojini qondirish maqsadida kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonidir.

Davlat buyurtmasini joylashtirish - buyurtmachining tovar yetkazib berish, ishlar bajarish va xizmatlar ko'rsatish uchun kontragentlarni tanlash va ular bilan shartnoma tuzishni tartibga soluvchi qonunchilikka asoslangan harakatlaridan iborat.

Davlat buyurtmasini amalga oshirish va uning nazorati o'z ichiga quyidagilarni oladi: davlat buyurtmasi sohasining subyektlari tomonidan RF ning amaldagi qonunchiligiga, shu jumladan, shu sohani tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlar va shartnoma majburiyatlariga qat'iy amal qilishlari; davlat buyurtmasi subyektlari harakatlari ustidan doimiy va har tomonlama nazoratni o'rnatish; davlat buyurtmasini joylashtirishda vujudga keladigan muammoli vaziyatlarni suddan tashqari, ma'muriy tartibda hal etish kabilar.

M.N.Kozin fikricha, davlat buyurtmasi nafaqat davlat ehtiyojlarini qondirish vositasi sifatida, balki iqtisodiyotda raqobatni rivojlantirish uchun inqiroz holatdagi tarmoqlarni qo'llab-quvvatlash instrumenti sifatida ham namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, davlat buyurtmasi mamlakatning inqirozga qarshi siyosatining muhim elementi bo'lib ham xizmat qilishi mumkin.

V.I.Smironovning fikricha, xaridlar to'g'risidagi qonunchiligida maqsad va vositalarning o'rnini almashgan: vositalar - "mustaqil" maqsadlar sifatida talqin etiladi, haqiqiy maqsad esa mavhumlikka yoyilgan. Natijada noto'g'ri belgilangan maqsadlar ko'rsatkichlari kiritilgan yutuqlardan dalolat beradi, aslini olganda esa ehtiyojlarni qondirishning real holati yomonlashib bormoqda. Ijtimoiy xaridlar va qonunchilikning bu sohadagi maqsadi - belgilab qo'yilgan mablag'lar doirasida davlat va munitsipal ehtiyojlarni qondirish samaradorligini oshirish hisoblanadi.

Fikrimizcha, davlat buyurtmasi - bu davlat ehtiyojlarini qondirish maqsadida amalga oshiriladigan murakkab va davomiy jarayon bo'lib, prognozlashtirish, rejalashtirish va shakllantirish, joylashtirish, amalga oshirish va nazorat kabi bosqichlardan iborat va davlatning inqirozga qarshi siyosatining muhim elementi bo'lib hisoblanadi.

Mahalliy olimlarimizning davlat xaridlari bo'yicha nazariy qarashlari deyarli yakdil. Masalan, U.Burxonov "Davlat xaridi - bu davlat ehtiyojlari uchun tovarlar va xizmatlarni qisman yoki to'liq davlat mablag'lari evaziga sotib olishdir" 19-deb ta'riflasi, J.Umarovning fikricha, davlat xaridlari tizimi milliy iqtisodiyotni tartibga solishning muhim institutlaridan biri hisoblanib, apalash iqtisodiyot sharoitida davlat talabni bir qatop tapmoqlap mahsulotning iste'molchisi, uning miqdori va tarkibiga ta'cip ko'p qatadigan iqtisodiyotni tartibga solishning kuchli vositasidir.

U.O'roqov esa davlat xaridlarining vazifalari davlat boshqaruvi faoliyati uchun zarur tovar, xizmat va ishlar bilan o'z vaqtida, kerakli miqdorda va turda, sifatda va narxda ta'minlashdan tashqari raqobatni rivojlantirish uchun davlat xaridlariga ko'proq tadbirkorlik sharoitlarini jalb qilish, ishlab chiqarilayotgan mahsulot sifatini yaxshilash, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni xalqaro andozalarga mos sifatli mahsulot ishlab chiqarishga undashdan iboratligini ta'kidlaydi.

"Davlat xaridlari to'g'risida"gi O'zbekiston respublikasi Qonunida esa davlat xaridiga quyidagicha ta'rif berilgan: "Davlat xaridlari - davlat buyurtmachilarining tovarlarga (ishlarga, xizmatlarga) bo'lgan ehtiyojlarini pulli asosda ta'minlash jarayoni"dir.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda davlat xaridlari tizimida zamonaviy shakl va tartib-taomillarni ishlab chiqish hayotiy vaziyatga aylanmoqda. Davlat xaridlarining takomillashtirilishi ushbu sohaning nazariy asoslarini chuqur tadqiq etish, mukammal qonunchilik bazasini yaratish va uni xalqaro tajribaga mos poylashda rivojlantirish bilan ham

uzviy bog'liqdip. Pirovardida, davlat xapidlapi iqticodiyotni pivojlantipishga, tadbirkorlik sub'ektlari o'rtasida sog'lom raqobat va sifatli mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshishiga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining 22.04.2021 yildagi "Davlat xaridlari to'g'risida"gi O'RQ-684-son Qonuni
2. Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 20 maydagi 276-son qarori bilan tasdiqlangan "Davlat xaridlarini amalga oshirish bilan bog'liq tartib-taomillarini tashkil etish va o'tkazish tartibi to'g'risida"gi Nizom
3. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2018 yil 21 mayda 3015 raqam bilan ro'yxatdan o'tkazilgan "Maxsus axborot portali operatorining davlat xaridlarini tashkil etish hamda o'tkazish borasidagi faoliyati to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi Nizom.
4. Андреева Л.В. Закупки товаров для федеральных государственных нужд: правовое регулирование. М.: Волтерс Клувер, 2009
5. Барихин А.Б. Большой юридический энциклопедический словарь. 2-е издание, перераб. и доп. М.: Книжный мир, 2008
6. Белов В.Е. Правовое регулирование размещения государственного заказа // Право и экономика. 2005. № 2.